

ETNOGRAFIJA 100-MEČIO SŪKURIUOSE

Etnografija 28, 2018. *Metraštis*. Sud. E. Lazauskaitė, J. Mardosa,
M. Slušinskaitė. Vilnius, 2020. 224 p.

2018 m. Lietuvos nacionaliniame muziejuje įvykusi konferencija „Šimtmečio etnografija 1918–2018“ kėlė tikslą retrospektyviai apžvelgti etnografinio darbo šimtmetį, o skaitytų pranešimų pagrindu išleistas atskiras leidinys *Etnografijos metraščių serijoje* ir buvo skirtas Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui paminėti. Džiugu, kad konferencijoje draugėn suburti mokslininkai, muziejininkai, kraštotyrininkai turėjo progą pasidalyti savomis įžvalgomis, patirtimis.

Vedamasis leidinio sudarytojo Jono Mardosa straipsnis „Tarp *gelbstinčios* etnografijos ir etnografijos *gelbėjimo*: ateities praeities perspektyvoje“ siekia apžvelgti Lietuvos etnografijos šimtmetį ir numatyti ateities perspektyvas. Apie etnografo darbą autorius yra parašęs keletą darbų, todėl čia dėstomos įžvalgos kelia ypatingą susidomėjimą. Šiame straipsnyje apžvelgiamas ne tik etnografinio darbo šimtmetis, bet ir jo priešistorė. Nagrinėdamas etnografinės medžiagos kaupimo ir sisteminimo darbus Lietuvoje, autorius pasitelkė Vyčio Čiubrinsko, kuris remiasi Ernestu Gelneriu, „tautos kultūrą gelbstinčios etnografijos“ paradigmą. Šio pasakymo J. Mardosa nedetalizuoja, tik nurodo, kad „įvairių etnografinės medžiagos rinkimo akcijų tikslas buvo užfiksuoti nykstantį ar naikinamą tautos kultūrinei atminčiai ir mokslui reikšmingą liaudies kultūros paveldą“, ir vartoja jį kaip epitetą, apibūdinantį etnografinės medžiagos rinkimo kryptį (tiesa, kartais vadina ir „etnografinės medžiagos rinkimo forma“). Be to, nurodydamas vieną iš straipsnio uždavinių – nustatyti „etnografijos gelbėjimo siekius“, dėstyme kažkodėl kalba apie *gelbstinčią* etnografiją (ištakos, nepriklausomos ir sovietmečio Lietuvos laikai). Taigi skaitytojui lieka neaišku, kuo skiriasi *gelbstinčioji* etnografija nuo etnografijos gelbėjimo – nei vienas, nei kitas atvejis straipsnyje nebuvo paaiškintas. Ar etnografijos gelbėjimas reikštų, kad etnografija kaip lauko tyrimas (ar mokslas?) pradėjo nykti ir jį reikėjo / reikia gelbėti? Galime daryti prielaidą, kad autorius etnografinės medžiagos sistemingą rinkimą pagal anketas, klausimynus, su kurių kūrimu J. Mardosa sieja ir etnografijos mokslo užuomazgas, laiko nykstančiu, o pastangas jį atgaivinti ar išplėtoti vadina „etnografijos gelbėjimu“.

Kalbėdami apie terminus turėtume pabrėžti, kad „gelbstinčią etnografiją“ (*salvage ethnography*) pirmą kartą pavartojo ir aptarė antropologas ir istorikas Jacobas Gruberis 1970 m. straipsnyje „Etnografinis gelbėjimas ir antropologijos formavimas“ („Ethnographic Salvage and the Shaping of Anthropology“), siedamas ją su XIX a. etnografais, dokumentavusiais Europos šalių ar JAV užkariautų ir kolonizuotų tautų kalbas, dainas ir tekstus, kad tai būtų išsaugota visam laikui. Anot J. Gruberio, antropologijos rūpestis gelbėjimu išliko iki pat XX a. vidurio, net ir tada, kai disciplina atsisakė metodologinių ryšių su gamtos istorija ir ėmėsi labiau teorinių klausimų. Po Antrojo pasaulinio karo sparčiai vykstant socialinei-kultūrinei kaitai, buvo vykdytos „skubos antropologijos“ (*urgent anthropology*) (JAV 1968–1976 m.) (1), „skubos etnologijos“ programos (nuo 1972 m. Kanadoje ir

(1) Link, Adrianna. (Re)inventing Urgency: The Case of the Smithsonian's Center for the Study of Man, 1968–1976. *Bérose – Encyclopédie internationale des histoires de l'anthropologie*. Paris: URL Bérose, 2021.

kitur). Antropologijos istorikai su skubos antropologijos / etnologijos programomis sieja muziejų, archyvų angažavimą, vizualinės antropologijos iškilimą. Prisiminkime, kad lietuvių kultūrą, pirmiausia žodinių palikimą (kalbą, tautosaką), ėmėsi fiksuoti imperinių valstybių – Prūsijos ir Rusijos mokslininkai, kurie susirūpino, kad mažos tautos gali išnykti imperijose. Taigi ši ir vėliau prie jos prisijungusių lietuvių švietėjų veikla atitiko gelbstinčios etnografijos apibūdinimą. Ji sėkmingai buvo tęsiama ir vėliau (skubos etnografija), ypač turint mintyje muziejų, archyvų fondų pildymą. Tačiau kyla klausimas, kodėl istorikų ir archeologų kaupiami archyvai, artefaktai nėra vadinami gelbstinčia istorija, archeologija? J. Mardosos teigimu, bet kokio išlikusio praeities ar dabarties liaudies kultūros fakto užfiksavimas istorinėje perspektyvoje turi gelbėjimo nuo išnykimo pobūdį. Taigi visi šaltiniai, kokie jie bebūtų – istorijos, kalbos, tautosakos, etnografijos, yra „gelbėjimo nuo išnykimo“ rezultatas, būdingas XIX–XX amžiui.

Grįžtant prie J. Mardosos straipsnyje keliamų minčių, reikia pažymėti, kad jis griežtai atskyrė etnografą nuo tautosakininko ir bendroje mokslo raidoje jų nesiejo, taip pat atskyrė tyrėjus nuo kraštotyrininkų, muziejininkų. Pastarųjų etnografinės medžiagos rinkimo tikslai buvo skirtingi: vieni turėjo tikslą kaupti, gelbėti, kiti – įgyvendinti tyrime keliamus tikslus. Vis dėlto pagrindinis juos jungiantis aspektas yra tas, kad ir vieni, ir kiti kaupia rankraštinę medžiagą (o muziejininkai ir artefaktus). Šio leidinio Rasos Paukštytės-Šaknienės straipsnyje yra cituojama A. Vyšniauskaitė, apibūdinusi „XX amžiaus 6–7 dešimtmečių etnografinių tyrinėjimų būklę“: „tuo laikotarpiu Lietuvoje sustiprėjo ir reikiamą kryptį įgijo sistemingas etnografinės medžiagos rinkimo ir tyrimo darbas, būtinas siekiant sukaupti kiek galima daugiau faktinės medžiagos tolesniems moksliniams tyrimams“ (išskirta – I. Š.). Vadinasi, ir sovietmečiu tyrėjai rinko medžiagą ateičiai, jau nekalbant apie tai, kad surinkta medžiaga buvo kaupiama institucijos rankraštyne. Tačiau J. Mardosa straipsnyje tvirtina, jog „mokslinėse institucijose medžiagos rinkimas niekada nebuvo savitiksliis veiksmas; jis buvo susijęs su mokslinių planų vykdymu ir lauko tyrimų pagrindu mokslinės produkcijos rašymu bei skelbimu“. Neteisus J. Mardosa, tvirtindamas, kad muziejininkai tik kaupia etnografinę medžiagą. Kraštotyrininkai ir muziejininkai surinktos medžiagos pagrindu ne tik skelbia darbus, dažnai kaip šaltinius, bet ir atlieka tyrimus, istorines apžvalgas, pvz., ir šio leidinio muziejininkų straipsniuose nagrinėjami įvairūs klausimai. Painiavą kečia ir autoriaus nenuoseklumas atskiriant tyrėjus nuo kraštotyrininkų – medžiagos rinkėjų, pvz., žymų kraštotyrininką Konstantiną Bružą pavadina tyrėju.

J. Mardosos manymu, mokslinė etnografijos kryptis Lietuvoje užsimezgė sovietmečiu (anot jo, tarpukariu tik „turėjo ir mokslinės krypties užuomazgų“) ir buvo plėtojama Istorijos institute, o greta „kilo gelbstinčios etnografijos tendencijos, kurias brėžė muziejininkai ir kraštotyrininkai“. Taigi autorius įvertino sovietmečio mokslininkų svarų indėlį tobulinant kraštotyrininkų etnografinę veiklą, kuri, atkūrus nepriklausomybę, pasak jo, sumenko ir pasireiškė tik „Versmės“ leidyklos veikloje. Deja, J. Mardosa nepristatė „Versmės“ leidyklos veiklos krypties, nieko nekalba ir apie kraštotyrininkų veiklos sąlygas atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje, tik apgailestauja, kad sistemingai nekaupiami duomenys apie šiuolaikinio gyvenimo realijas.

Keistai skamba J. Mardosos nuogaštavimas, kad atkūrus nepriklausomybę mokslininkai ne tik nesilaiko gelbstinčios etnografijos nuostatų, bet ir „atitrūkusi nuo gyvenimo etnologija tampa neįdomiu, prarandančiu visuomeninį angažuotumą mokslu“. Šiame išvadų sakinyje vėl suplakti abu dėmenys (etnografinės medžiagos rinkimas ir etnografiniai tyrimai, arba „atitrūkusi nuo gyvenimo etnologija“), nors straipsnyje buvo mėginta juos atskirti.

Vadinasi, arba autorius nemato ne *gelbstinčios* etnografijos kontekste kitų etnologijos mokslo vystymosi kryptių, arba norėtų matyti etnologus, remiančius, organizuojančius visuotinių etnografinių rankraštyrinių kaupimą. Tik ar tai būtų gelbstinti etnografija, ar etnografijos gelbėjimas? Visgi reikėtų atskirai kalbėti apie muziejų, archyvų pildymą etnografinė medžiaga ir etnologijos mokslo kryptis.

Minėtame straipsnyje neišvengta ir fragmentiško požiūrio. Autorius gana plačiai pristato problemas, iškilusias tarpukariu etnografams, kraštotyriminkams, muziejininkams renkanti medžiagą, susijusias su negatyviu požiūriu į rinkėjus (p. 16). Tačiau panašių problemų būtų ne tik tarpukariu, bet ir XIX a. (2), taip pat po Antrojo pasaulinio karo. Abejotina yra J. Mardosos įžvalga, kad šis negatyvus visuomenės požiūris kraštotyriminkų, muziejininkų „domėjimąsi etnografija aktyvino“ (p. 23).

Autorius rašo, kad 1941 m. sovietų įsteigtame Etnologijos institute buvo tęsiama „etnografinė kryptis“ ir kad 1944–1950 m. vykdytos tik apžvalginės ekspedicijos. Jo manymu, tokia situacija susiklostė dėl „patyrimo neturinčių etnografų pajėgų“ trūkumo (p. 18). Manychiau, etnologijos mokslo raidai didelę įtaką turėjo ir tuomet vykę politiniai procesai Lietuvoje, apie kuriuos autorius neužsimena.

Kiti šio *Etnografijos* metraščio straipsniai yra surikiuoti neaiškia tvarka, todėl apžvelgsime juos pagal nagrinėtą problematiką. Pirmiausia paminėtini darbai, pristatantys etnografinės ekspedicijas, etnografinės medžiagos kaupimą. 1956 metų kompleksinėje ekspedicijoje Baltarusijoje Angelės Vyšniauskaitės padarytus aprašus Rasa Paukštytė-Šaknienė apžvelgė ir įvertino kaip lietuviybės paieškų šaltinį Gudijoje. Autorė pažymėjo visas vietas, kuriose apsilankė A. Vyšniauskaitė. Vietovių pavadinimų fiksavimas etnografijoje buvo svarbus ne tik dokumentuojant etnografinį faktą, bet ir nustatant lietuvių gyvenamą teritoriją, brėžiant kultūrinio arealo ribas (3). Detaliai išanalizavusi vykdytą etnografinį lauko tyrimą, autorė atskleidė pateikėjų pasirinkimo, dienoraščio rašymo, gvildentų temų problemas. Bene pirmą kartą etnologinėje literatūroje straipsnio autorė ne tik apžvelgė A. Vyšniauskaitės gyvenimo ciklo apeigų aprašus, bet ir palygino juos su paskelbtais A. Vyšniauskaitės darbuose.

Elena Bradūnaitė-Aglinskienė apžvelgė savo tyrinėjimus, atliktus XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje lankantis Pensilvanijos lietuvių bendruomenėje ir bendraujant su pirmosios emigrantų bangos, atvykusios į Ameriką prieš Pirmąjį pasaulinį karą, atstovais. Šios ekspedicijos tikslai: dokumentuoti pirmųjų emigrantų likimą, patikrinti, ar tos senoviškos dainos dar gyvuoja Pensilvanijoje. Straipsnyje autorė sutelkė dėmesį į pateikėjų pasakojimus apie jų gyvenimą Amerikoje, palietė lietuviškumo išsaugojimo problemą. Taip pat ji supažindina skaitytoją su tautosakiniu lietuvių palikimu JAV ir jo skelbimu, primena kitus šaltinius, kuriuose užfiksuotas lietuvių kasdienis gyvenimas Amerikoje, pamini antrąją emigrantų kartą besidominčius tyrėjus, skatina domėtis ir trečiąją.

Elvydos Lazauskaitės straipsnis yra skirtas muziejininkų etnografinių ekspedicijų organizavimo problemoms. Ji aptarė eksponatų rinkimo ypatumus, atkreipė dėmesį į eksponatų rinkimo pokyčius, ypač išryškėjusius XXI amžiuje, apibūdino Lietuvos nacionaliniame muziejuje sukauptas kolekcijas. Taip pat pristatė kolekcijų iš užsienio šalių grįžimo būdus (parodos ar dovanos), tautodailininkų darbų kolekcijų kaupimo aspektus.

(2) Šidiškienė, Irma. Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2012, Nr. 12 (21), p. 208.

(3) Toks lietuviškos kultūros ribų perkėlimas už valstybinės sienos buvo aktualizuotas ir tarpukariu (ten pat).

Asta Venskienė pasidalijo savo patirtimi 2000–2015 m. mokant Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos programos studentus etnografinių duomenų rinkimo metodikos: kaupti, kokybiškai užfiksuoti etnografinę medžiagą ir sutvarkyti ją saugojimui rankraštyne. Toks namų darbų atlikimas, anot autorės, įvirtina studentų žinias. Apie tokių praktikų metu studentų daromas klaidas, apgavystes rašė Laima Anglickienė ir Giedrė Barkauskaitė. Jos taip pat aptarė būdus, užkertančius suklastotos medžiagos patekimą į rankraštyną. Giedrės Barkauskaitės straipsnyje toliau gvildenamos studentų praktikos problemos, analizuojami praktikos metu studentų ir dėstytojų sukauptos informacijos archyvavimo ir skaitmeninimo klausimai.

Rinkinyje skelbiami straipsniai apie etnografijos tekstų publikavimą ir tautodailės konkursų organizavimą. Venantas Mačiekus, trumpai pristatęs „Lietuvos valsčių“ seriją, statistiškai apžvelgė joje spausdintus etnografinius straipsnius. Alė Počiulpaitė savo straipsnyje svarsto rengiamų tautodailės konkursų (daugiau sustoja ties Liongino Šepkos) įtaką visam dabartiniam liaudies menui ar vienai kuriai liaudies dailės šakai.

Muziejininkai savo straipsniuose apžvelgė įvairius muziejininkystės klausimus, pristatydami savo muziejų kolekcijas, parodas, jų kaupimo istorijas, žmones, reikšmingai prisidėjusius kaupiant, tiriant artefaktus.

Aušra Valuntaitė-Mickevičienė straipsnyje pasakoja apie savo patirtis imantis tyrimų ir rengiant projektus Vilkaviškio muziejuje. Paminėta kasmetinė amatų šventė; plačiau pristatytas kryždirbystės istorinių duomenų paieškos bei dabartinės situacijos fiksavimo projektas, t. y. kryžių fotografavimas, pasakojimų apie juos užrašymas ir tuo pagrindu išleistas albumas (*Vilkaviškio krašto kryžiai ir kryždirbiai*), nykstančių kryžių atkūrimas. Kitas projektas – etnografinės sodybos tyrimai taip pat pasibaigė leidiniu *Vilkaviškio krašto etnografinės sodybos*.

Laima Lapėnaitė pristatė Marijos Znamerovskos-Priuferovos negatyvų rinkinį, saugomą Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Šį rinkinį autorė nagrinėjo pagal temas: žvejyba; bitininkystė; kiti verslai, amatai ir namų ūkis; architektūra; šventinis turgus. Nors autorė ir nurodė, kokiose vietovėse M. Znamerovska-Priuferova surinko medžiagą, tačiau išvadų teiginys, kad „Palyginamąją medžiagą tyrinėtoja kaupė ir už lietuvių etninių žemių ribų Lenkijoje ir Baltarusijoje, Ukrainoje bei Švedijoje“, skaitytoją palieka nežinioje, ar negatyvai iš pastarųjų vietovių yra muziejaus rinkinyje.

Birutė Kulpinskaitė, Loreta Kordušienė apžvelgė Raseinių krašto istorijos muziejaus rinkinį, kurį sudaro Sibiro tremtinių rankdarbiai. Autorių teigimu, šiuose rankdarbiuose „užkoduotas lietuviškasis tapatumas, tautos kultūra“. Elvyra Spudytė pristato Žemaičių muziejaus „Alka“ Telšiuose steigimo ir tam skirtą pastato statybos, eksponatų kaupimo ir svarbesnių kolekcijų atsiradimo istoriją. Nijolė Vasiliauskienė apibūdino Kretingos muziejaus fonduose saugomą etnografijos eksponatų rinkinį, jo kaupimo patirtis. Detaliau aprašė gausiausią muziejuje linų pluošto apdorojimo įrankių ir unikalią Užgavėnių kaukių kolekcijas. Šį straipsnį papildė Danutė Lukauskaitė-Šorienė, aprašydama to paties muziejaus liaudies meno kolekciją, jos kaupimo aspektus. Išsamus Juvencijaus Eligijaus Morkūno straipsnis atskleidžia Liaudies buities muziejuje įkurto „Miestelio“ ekspozicijos kūrimo niuansus, problematiką ir patirtis.

Kaip atskirą grupę išskirčiau etnologinius Žilvyčio Šaknio, Sandros Larionovos, Erikos Šakarnytės tyrimus. Lietuvos etnografijos 100-mečio paminėjimą Žilvytis Šaknys įamžino, apžvelgdamas pateikėjų, gimusių 1918-aisiais, jaunystę: jaunimo brandos apeigas, etiketą, paprotinę teisę ir bendruomeninius papročius. Autorius tyrimo duomenis išdėstė

teritoriniu principu – Rytų Aukštaitijos ir Pietvakarių Žemaitijos jaunystės papročiai ir atskirai aptarė užfiksuotus kitose Lietuvos vietovėse. Etnografinių tyrimų pagrindu parengtas Sandros Larionovos straipsnis apie Sekmines Rytų Aukštaitijoje XX amžiuje. Tyrimas išsamus, tačiau norėtusi svaresnių išvadų, pvz., teiginys, kad sambarius galima „vertinti kaip vieną iš kaimo gyventojų bendravimo formų“, tiktų apibūdinti visoms be išimties šventėms, švęstoms bendruomenėje. Erika Šakarnytė straipsnyje „Šarvojimo patalpos Panevėžio krašte XXI amžiuje“ analizuoja privačių laidojimo įmonių ir parapijų šarvojimo salių įrangos bendrybes ir skirtumus. Ji atskleidė miestelių šarvojimo salių savitumą ir aptarė žvakių ir gėlių panaudojimą jose XXI amžiuje. Šis geras empirinis darbas yra puikus startas tolesniems tyrimams.

Pabaigoje norėtusi pasidžiaugti, kad buvo išleistas šis proginis metraštis, ir palinkėti Lietuvos nacionalinio muziejaus etnografų skyriaus, kurio pavadinimas dažnai keičiamas ir dabar vadinamas Etninės kultūros ir antropologijos rinkinių skyriumi, darbuotojams skelbti daugiau tyrimų. Juo labiau kad tai žadama ir šiame leidinyje: „Sulaukėme laiko, kai muziejaininkai gali daugiau laiko skirti tyrinėjimui pagal šiandieninius etnologijos, antropologijos mokslo metodus, taikomus sisteminant surinktą ir naujai įgyjamą medžiagą“ (p. 104).

Irma Šidiškienė